

Національні інноваційні кластери як механізм забезпечення реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні

Олег ХИМЕНКО,

директор департаменту інновацій, Державне агентство України з інвестицій та інновацій, м. Київ

Реалізація пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні

Перебіг поточної світової фінансової та економічної кризи ставить перед органами влади та громадянами України нагальне завдання підвищення конкурентоспроможності національної економіки як основного чинника забезпечення належного рівня економічної та національної безпеки.

Зволікання з відповідями на виклики сьогодення, пов'язані зі вступом країни до СОТ, глобалізацією ринку високотехнологічних товарів та послуг, поточною фінансовою і економічною кризою, агресивною поведінкою транснаціональних компаній на національному економічному терені щодо умов кредитування і взаємодії зі світовими торговельними організаціями, тенденціями до максимізації економічно та екологічно не вигідного сировинного експорту з одночасним збільшенням високотехнологічного товарного імпорту призводить до зменшення співвідношення між власним виробництвом і споживанням на користь останнього, наслідком чого може стати незворотна технологічна деградація економіки, фахового рівня нації та зростання ризику для України опинитися на узбіччі світового економічного розвитку.

Аналіз економічного розвитку країн — лідерів світових рейтингів конкурентоспроможності національних економік — свідчить, що прискорене зростання України може бути

досягнуте шляхом переходу національної економіки на інноваційну модель розвитку та формування в країні якісно кращого інвестиційного середовища.

Курс на розвиток національної економіки за інноваційною моделлю Україна обрала, підписавши 14 червня 1994 року Угоду про партнерство і співробітництво з Європейськими співтовариствами, що набула чинності 1 березня 1998 року, та затвердивши її Указом Президента України від 11 червня 1998 року № 615/1998 «Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу».

Вибір такого курсу означав, що головним джерелом економічного зростання України стають нові (наукові) знання, процеси їх розширеного продукування та комерційного використання.

На жаль, непослідовність у проведенні науково-технічної та інноваційної політики, яка мала місце протягом років незалежності, призвела до технологічного відставання Ук-

раїни від розвинених країн світу, зростання структурної розбалансованості економіки та другорядної ролі інноваційного чинника в економічному розвитку країни.

Згідно з висновками, зробленими фахівцями Національної академії наук України в рамках прогнозно-аналітичних досліджень Державної програми прогнозування науково-технологічного та інноваційного розвитку на 2004-2006 роки, однією з причин такого стану економіки є «слабкість державної політики в науково-технологічній та інноваційній сферах, зокрема недоліки у визначенні державних пріоритетів і вкрай незадовільна ситуація з їх реалізацією».

Як наслідок, в Україні не виконуються визначені Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» стратегічні напрями інноваційної діяльності. Вирішити цю проблему можна передусім шляхом нагального впровадження інституційних механізмів реалізації зазначених пріоритетів через створення національних інноваційних кластерів та прийняття нормативної платформи, в межах якої зазначені механізми будуть реалізовані.

Платформою, яка має забезпечити перехід національної економіки на інноваційну модель розвитку, є ефективно функціонуюча національна інноваційна система.

Національна інноваційна система — це сукупність законодавчих, структурних і функціональних компонентів (інституцій), які задіяні у процесі створення та застосування наукових знань та технологій, і визначають правові, економічні, організаційні та соціальні умови для забезпечення інноваційного процесу з метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняних організацій та підприємств шляхом підвищення рівня їх інноваційної активності.

Національна інноваційна система включає підсистеми державного регулювання, освіти, генерації знань, інноваційної інфраструктури та виробництва.

Метою розвитку національної інноваційної системи України є забезпечення постійного підвищення продуктивності праці та конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на основі технологічної модернізації національної економіки, рівня їх

інноваційної активності, впровадження нових продуктів, послуг, технологій, методів організації та управління господарською діяльністю для покращення добробуту людини і забезпечення стабільного економічного зростання.

Кластер як форма кооперації суб'єктів господарювання, орієнтована на споживача

Проблему відсутності дієвих інституційних механізмів реалізації стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності можна вирішити шляхом оптимального об'єднання можливостей і зусиль освітянських, наукових, виробничих та ринкових структур як основних учасників інноваційного процесу¹, тобто шляхом утворення спеціальних об'єднань заінтересованих у кінцевому результаті суб'єктів. У спеціальній літературі такі комплекси називають «інноваційними кластерами», «кластерами компетенції», «центрами компетенції», «точками зростання» тощо.

Економіка, що формується на основі кластерів, — це модель конкурентоспроможної та інвестиційно привабливої економіки, яка забезпечує високий рівень та якість життя населення. Основна мета кластера — підвищити внутрішню та міжнародну конкурентоспроможність його членів за рахунок комерційного і некомерційного співробітництва, наукових досліджень та інновацій, освіти, навчання і спільних заходів політики підтримки.

Термін «cluster» з англійської мови перекладається як гроно, букет, шітка або група, скупчення, зосередження (наприклад, людей, предметів), або бджолиний рій, буквально — «зростати разом». Кластер — це також, крім усього іншого, і математичний термін, що означає фізично близьке розташування логічно пов'язаних об'єктів у межах однієї області. Подібне значення вкладається і в економічний зміст визначення цього слова.

Майкл Портер, американський вчений, визнаний фахівець у галузі кластерів, дає таке визначення: «кластери — це зосередження в географічному регіоні взаємозалежних підприємств та установ у межах окремої області». За М. Портером кластери охоплюють значну кількість різного роду підприємниць-

¹ Інноваційний процес: «ідея (генерація нового знання) — дослідження (науково-технічний пошук шляхів реалізації ідеї) — впровадження (організація масового виробництва нового товару) — реалізація (отримання економічного результату від масового продажу товару на ринку)».

Національні інноваційні кластери як механізм забезпечення реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні

ких структур, важливих для конкурентної боротьби, а саме: постачальників спеціального оснащення, нових технологій, послуг, інфраструктури, сировини, додаткових продуктів тощо. Крім того, «...багато кластерів включають органи влади та інші установи — такі, як університети, центри стандартизації, торговельні асоціації, які забезпечують освіту, спеціалізоване перенавчання, інформацію, дослідження та технічну підтримку».

Слово «кластер» має багато тлумачень, але характерною ознакою його сутності є об'єднання окремих елементів (складових частин) у єдине ціле для виконання певної функції або реалізації певної мети та орієнтація на споживача.

Кластери в національній економіці.

Нормативно-правова база

З точки зору чинного законодавства України в інноваційній сфері кластери підпадають під класифікацію «інноваційна структура».

Порядок створення та функціонування інноваційних структур регламентується постановою Кабінету Міністрів України від 22.05.1996 року № 549 «Про затвердження Положення про порядок створення і функціонування технопарків та інноваційних структур інших типів» (далі — Порядок). Відповідно до абзацу першого пункту 2 Порядку «*Інноваційна структура — це юридична особа будь-якої організаційно-правової форми, що створена відповідно до законодавства (вид А), або група юридичних осіб, яка діє на основі договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів її учасників (далі — договір про спільну діяльність) (вид Б), з визначеними галуззю діяльності та типом функціонування, орієнтованим на створення та впровадження наукоємної конкурентоспроможної продукції*».

Організаційне та методичне забезпечення створення і функціонування інноваційних структур здійснюється Комісією з організації діяльності технологічних парків та інноваційних структур інших типів, положення про яку затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2003 року № 1219 «Про затвердження Положення про Комісію з організації діяльності технологічних парків та інноваційних структур інших типів».

Враховуючи законодавчі обмеження, які

існують в Україні для вищих навчальних закладів щодо можливості ведення господарської діяльності, кластери можна створювати у вигляді інноваційних структур виду Б.

Станом на березень 2009 року в Україні створено одну інноваційну структуру виду Б (технологічний парк «Вуглемаш», м. Донецьк).

Відповідно до пункту 4 Порядку ініціаторами створення інноваційної структури можуть бути центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, організації та установи незалежно від форм власності.

Організаційно-правові аспекти створення інноваційних кластерів в Україні

Для реалізації створення кластерів необхідно зробити такі кроки:

1) визначити ініціативну групу щодо створення інноваційного кластера та його учасників;

2) розробити і затвердити проекти програмних документів щодо діяльності інноваційного кластера, в тому числі, але не виключно: (i) концепцію функціонування інноваційного кластера; (ii) стратегію інноваційного розвитку галузі (напрямок, сфери); (iii) основні інноваційні продукти (товари, види послуг); (iv) інформацію про учасників інноваційного кластера; (v) бізнес-плани щодо створення та масового виробництва конкретних видів інноваційної продукції;

3) за необхідності отримати в установленому порядку свідоцтво² про реєстрацію інноваційного кластера як інноваційної структури.

Практична діяльність зі створення інноваційних кластерів має супроводжуватись щонайменше реалізацією таких основних функцій як:

— координація створення та спрямування діяльності з урахуванням завдань державного регулювання діяльності інноваційних кластерів;

— визначення інноваційного продукту та інноваційної продукції (ринкового попиту) як об'єкта діяльності кластера;

— визначення можливих джерел технологічних рішень об'єкта діяльності кластера;

— визначення необхідної та можливої наукової експериментально-промислової бази

² Свідоцтво про реєстрацію інноваційної структури дає право на отримання податкових, валютно-фінансових та інших пільг і переваг, установлених законодавством.

та доведення об'єкта діяльності кластера до експериментального зразка;

— розробка та доведення технологій виробництва об'єкта діяльності кластера до промислового рівня;

— визначення необхідної та можливої промислової бази масового виробництва об'єкта діяльності кластера;

— фінансове забезпечення діяльності кластера (доведення об'єкта діяльності кластера до експериментального зразка та масового виробництва);

— визначення алгоритмів маркетингу та логістики збуту продукту масового виробництва об'єкта діяльності кластера.

Ризики діяльності інноваційного кластера

Належний рівень мотивації суб'єктів господарювання до створення інноваційної структури є одним з основних питань успішного її функціонування. З огляду на це державі доцільно проводити політику першочергової підтримки створення інноваційних структур за «ініціативою знизу», тобто приділяти увагу не стільки процесу «створення» інноваційного кластеру, скільки процесу його «проявлення».

Мотивацією для утворення та діяльності інноваційного кластера та суб'єктів господарювання, які входять до його складу, має бути прискорене створення нового конкурентоспроможного товару та отримання економічного результату від реалізації його на ринку. Заради цього інноваційний кластер і створюється.

Мотивацією для працівників суб'єктів господарювання, які входять до інноваційного кластера та беруть участь у реалізації відповідного об'єкта його діяльності, має бути участь у отриманні прибутку в першу чергу від капіталізації об'єктів права інтелектуальної власності, що створюються під час реалізації об'єкта діяльності інноваційного кластера.

Пропозиції щодо формування та діяльності національних інноваційних кластерів в Україні

Організаційно процес утворення інноваційних кластерів має проходити на двох рівнях: верхньому — національному та нижньому — товарному.

На нижньому товарному рівні кількість інноваційних кластерів повинна відповіда-

ти кількості видів інноваційної продукції, які плануються до випуску на ринок у межах визначеного стратегічного пріоритетного напрямку інноваційної діяльності. Організаційна форма інноваційного кластера саме як інноваційної структури виду Б (п. 2 Порядку) робить його зручною та гнучкою формою організації діяльності суб'єктів зі створення нового виду інноваційної продукції та спрощує процедуру ліквідації інноваційного кластера, якщо таке об'єднання перестало бути ефективним.

Кількість національних інноваційних кластерів має корелюватися з кількістю визначених законом стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, отже, повинна бути чітко регламентованою. Завданнями національних інноваційних кластерів щодо наповнення інноваційною продукцією відповідного стратегічного напрямку мають стати насамперед, але не виключно: (i) маркетингові дослідження тенденцій розвитку; (ii) стратегічне планування та супроводження реалізації стратегії розвитку; (iii) створення та формування необхідних фінансових інструментів, у тому числі фонду розвитку; (iv) сприяння процесу «проявлення» та функціонування інноваційних кластерів на товарному рівні.

Основними суб'єктами утворення інноваційних кластерів повинні стати: на національному рівні — держава, на товарному рівні — приватний сектор.

З урахуванням вимог Закону України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», існуючого потенціалу та регіональних ініціатив нині перспективним вбачається утворення десяти національних інноваційних кластерів за визначеними стратегічними пріоритетними напрямами інноваційної діяльності:

1. «Енергетика сталого розвитку» (з центром у м. Київ, на базі наукового парку «Київська політехніка»), діяльність якого забезпечуватиме реалізацію стратегічного пріоритетного напрямку інноваційної діяльності «Модернізація електростанцій; нові та відновлювані джерела енергії; новітні ресурсозберігаючі технології».

2. «Нові машини» (з центром у м. Дніпропетровськ) — за напрямом «Машинобудування та приладобудування як основа високотехнологічного оновлення всіх галузей виробництва; розвиток високоякісної металургії».

Національні інноваційні кластери як механізм забезпечення реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в Україні

3. «Нові матеріали» (з центром у м. Харків) — за напрямом «Вдосконалення хімічних технологій, нові матеріали, розвиток біотехнологій».

4. «Технології інформаційного суспільства» (з центром у м. Київ, на базі наукового парку «Київська політехніка») — за напрямом «Нанотехнології, мікроелектроніка, інформаційні технології, телекомунікації».

5. «Біотехнології» (з центром у м. Львів) — за напрямом «Вдосконалення хімічних технологій, нові матеріали, розвиток біотехнологій».

6. «Нові продукти харчування» (Київська область) — за напрямом «Високотехнологічний розвиток сільського господарства і переробної промисловості».

7. «Транзитний потенціал України» (з центром у м. Одеса) — за напрямом «Транспортні системи: будівництво і реконструкція».

8. «Нові технології природокористування» (з центром у м. Донецьк) — за напрямом «Охорона і оздоровлення людини та навколишнього середовища».

9. «Новітні силові установки та рушії» (з центром у м. Запоріжжя) — за напрямом «Виробництво засобів наземного транспорту, літальних апаратів, плавучих засобів і пов'язаних з транспортом пристроїв та обладнання,

комплектуючих виробів, розробка та впровадження новітніх технологій для їх складання (виготовлення)».

10. «Інноваційна культура суспільства» (з центром у м. Київ, на базі Київського національного університету ім. Т. Шевченка) — за напрямом «Розвиток інноваційної культури суспільства».

Створення інноваційних кластерів в Україні за запропонованим сценарієм має знівелювати дію низки перепон та негативних чинників, що стоять на заваді ефективному впровадженню інноваційної моделі розвитку національної економіки, та викликати до життя необхідність: (i) удосконалення нормативно-правової бази державного регулювання інноваційною діяльністю; (ii) формування цілісної системи державного управління інноваційним розвитком; (iii) розвиток інфраструктури інноваційної діяльності; (iv) упровадження дієвих стимулів для проведення інноваційної діяльності; (v) зростання державної підтримки упровадження інновацій; (vi) врегулювання проблеми розподілу повноважень в інноваційній сфері між центральними органами виконавчої влади, у тому числі відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність».

Надійшла до редакції 02.06.2009 р.